

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 329(497.1)PRIVIĆEVIĆ
ОНР

ДАРКО ГАВРИЛОВИЋ
Филозофски факултет
Бања Лука
Филозофски факултет
Нови Сад

СВЕТОЗАР ПРИБИЋЕВИЋ - ЗАТВОРЕНИК И ЕМИГРАНТ

Сажетак: Аутор је у осврту на политичко деловање Светозара Прибићевића у периоду од шестојануарске диктатуре до његове смрти 1936. године приказао политичко деловање овог истакнутог српског политичара из Хрватске. Тежиште рада било је на Прибићевићевој улози у српско - хрватским односима. Посматран је и његов став према државним концепцијама; централизму, федерализму као и према унитаризму.

Кључне речи: Светозар Прибићевић, Самостална демократска странка, Хрватска сељачка странка, Сељачко - демократска коалиција, Владко Мачек, унитаризам, федерализам, централизам, хрватско - српски односи, Београд, Брус, Праг, Париз.

Прогласом од 6. јануара 1929. године краљ Александар је укинуо Видовдански устав, распустио политичке странке и објавио диктатуру. Тим чином, под изговором да жели да оствари национално јединство свих Југословена, односно да жели да оствари снажну државу без посредништва политичких странака, краљ је укинуо и последње трагове парламентаризма и постао владар чијој се самовољи више нико није могао да одупре.

Краљева одлука о укидању парламентарног живота у земљи изненадила је вођства грађанских странака, мада, руку на срце, ни

саме странке нису знале како да политички живот у земљи изведу из дубоке кризе. Због тога су неки политичари диктатуру схватили као покушај да се енергичном акцијом реше горући проблеми у земљи.

После објављивања краљевог Манифеста, Прибићевић је у почетку био суздржан настојећи да не даје никакве оцене. Његов коалициони партнер, ХСС-а на челу са Владком Мачеком, по том питању била је нешто отворенија, јер је изгубивши наду да хрватско питање може да се реши у сарадњи са политичким странкама у Скупштини, очекивала од краљ да би он сада могао да иницира поступак за постизање споразума са Хрватима. (И. Петриновић, 1991: 229) Међутим, Мачек је своју прву оптимистичку изјаву убрзо кориговао и то после повратка Прибићевића у Загреб, где му је ускоро и упућен приговор због изјаве која је била позитивна и оптимистички обојена у погледу процене краљевог поступка. (Х. Матковић, 1995: 228) Коалиција је веома брзо формулисала своју политику у новонасталим политичким условима. Њен основни задатак којег се држала пре 6. јануара, а то је захтев за преуређењем државе, остао је исти. Коалиција се и даље противила режиму диктатуре и тражила је повратак парламентаризма. Наравно, СДК-а није била једина од грађанских странака која испољила незадовољство диктатуром. И странке које су раније биле на власти, Радикална и Демократска, такођер су се супротставиле краљевој одлуци, али оне су, за разлику од ње давале предност укидању диктатуре и повратку грађанских слобода, а тек на друго место су стављале потребу претходног решења државноправног питања, сматрајући да ће нови модел државног уређења обавезно значити и обнову парламентаризма. (Тодор Стојков, 1969: 54)

Чим је Коалиција поставила стратегију супротстављања режиму, Прибићевић је, упркос забрани политичких странака, доста енергично почео да развија политичку активност која је највећим делом била усмерена ка томе да се успостави веза између СДК-е, радикала и демократа у циљу рушења диктатуре. За разлику од њега, Мачек је сматрао да ће се режим диктатуре с временом истрошити, те да ће онда хрватско питање доћи на ред.

Међу српским политичарима најагилнијим се показао Љуба Давидовић. Он је сматрао да треба што пре да се врати парламен-

тарни систем и да се на тај начин омогући да дође до преуређења државе. То преуређење требало је да се изведе успоставом седам до осам великих аутономија, што би задовољило и СДК-у, са којом је, према Давидовићевом плану, требало постићи споразум.

Радећи у том циљу, Давидовић је дошао у контакт са Прибићевићем. У одговору Давидовићу, Прибићевић је нагласио да Хрвати „у првом реду хоће више правде и равноправности него до сада” истичући да је то и његов став. Прибићевић је нагласио да вођство ХСС-е, по питању државног уређења, тражи федерацију, која би требала да се оствари са другим демократским снагама у земљи. По замисли ХСС-е, али и Прибићевића, државно преуређење би требало да се изведе на основу културно-историјских индивидуалитета, и то формирањем пет до осам јединица са извршним органима и посебним скупштинама. На основу Прибићевићевог писма Давидовићу, видимо које би то требала да буду права појединих јединица, а која би права задржала заједничка средишња власт. Заједнички парламент и влада представљали би државу унутра и споља, а поједине јединице не би биле државе у држави, већ би својим радом треале да помажу рад средишњих државних органа. Износећи наведени пројект, Прибићевић је нагласио да је то став ХСС-е, али и његов. На крају писма, он је додао: „Али за то се треба борити, а не чекати да нам падне с неба. До сада се учинило врло мало.” (Тодор Стојков, 1969: 105,106) Тако се Прибићевић удаљио од ранијег централистичког концепта и приближио идејама ХСС-е.

Крајем априла 1929. године у Загреб је стигао др. Божа Марковић, члан вођства Демократске странке да би повео преговоре са СДК-ом по питању заузимања заједничког става према диктатури. Пошто су се ставови ХСС-е и српске опозиције разликовали око тога шта је прече, обнова парламентарног система или преуређење државе, до конкретних договора није дошло, тако да су разговори са Марковићем имали само информативни карактер. (Љ. Бобан, 1973: 57) О крају разговора које је водио са Марковићем, Прибићевић је забележио како су се сложили да „ја одем у Београд како бих окончао те преговоре ако србијанска опозиција буде за то расположена. Саставили смо допис којим ће ме позвати у Београд, тако да текст не буди позорност полиције.” (С. Прибићевић, 1990: 137)

Међутим, док се Прибићевић у то време, као што видимо, све отвореније изјашњавао за преуређење државе и на тај се начин приклањао Мачековим погледима, у делу вођства сопствене странке све више је изазивао незадовољства. Тако су се у стану Првислава Грисигона већ у јануару 1929. године окупили незадовољници из вођства странке и након саветовања одлучили да затраже од Светозара Прибићевића да поднесе оставку на место председника странке, па су му чак и сугерисали да напусти земљу. О новом режиму, успостављеном после краљеве прокламације закључено је да се заузме став ишчекивања. Делегација од три члана требала је да Прибићевићу саопшти закључке групе, а тај посао је на себе преузео Грисигон, који је код Прибићевића дошао у пратњи Већеслава Вилдера и Јурице Деметровића. Њихов извештај и захтев да напусти председничко место, Прибићевић је одбио и тиме продубио већ постојећи раздор у странци.¹

Супротставивши се Прибићевићу, Грисигон је, видећи да нема довољну подршку у странци да изведе смену председника, одлучио да напусти СДС-у и да се приклони режиму. О овом његовом чину Прибићевић је 1931. године писао да су Грисигон и његове присталице „стајали уз странку ... док им корбач није зазвиждао над главама, дакле све до 6. јануара 1929. ... Узмимо пре свега Грисигона. Тај је господин оног дана када смо путовали из Београда за Загреб на погреб Павла Радића и Гјуре Басаричека јавно, али неовлаштено ни од кога подвикнуо: Никад више нећемо у Београд! Он је у то доба био тако загрејан за народно јединство, да се није хтео руковати с г. Др. Б. Влајићем ... што је овај био Србијанац. Тај је господин дакле бојкотовао Србијанце ... а ко ће му онда веровати, да је он из уверења пристао уз диктатуру ... једну од најбеднијих улога игра онај Палачек ... кад су видели, да место власти долази велика голгота под режимом диктатуре, бездушним и суровим, они су одмах савили шије и кичме и капитулирали.” (Светозар Прибићевић, 1931: 7) Међутим, Грисигон и Палачек нису били једини опоненти Прибићевићевој политици у странци. Једна од истакнутих чланова СДС-е, Грегор Жерјав, такођер се супротставио Прибићевићу. (Љ. Бобан, 61)

Тако се Прибићевић после проглашења диктатуре нашао под ударом једног броја политичких сарадника из редова своје странке. Треба имати на уму да је незадовољство Прибићевићем

унутар странке отпочело, додуше у много мањем обиму, још од време кад је одлучио да са Радићем уђе у коалицију, да би постало веће после атентата у Скупштини, када је Прибићевић почео да радикализује своја становишта и да би коначно кулминирало после проглашења диктатуре када се Прибићевић у целости прикло- нио становишту ХСС-е.

Овај Прибићевићев обрат имао је за непосредну последицу то да га је напустио изван број чланова странке и да су се при- клонили краљу, а за неупоредиво већу последицу хапшење које је уследило чим се Прибићевић, после договора са Божом Марковићем у Загребу, искрцао из воза у Београду. О том чину он је у сво- јим мемоарима писао да је без и најмање шансе да се приближи својој деци и да се поздрави са њима одведен „у полицијски ко- месаријат на железничкој станици. Ту је дошло до бурних обја- шњења између мене и полицајаца који су били врло насилни, гу- рали су ме и вукли за капут, тако да су ми сву дугмад покидали. Коначно су ме отпустили кући. Али кућа у којој сам становао би- ла је одмах опкољена са свих страна, телефонска веза пресјечена и између мене и Београда прекинута свака веза. То је трајало све до 19 - тог ујутро. Тог дана у мојем се стану појави шеф полиције Аћимовић у пратњи бројних агената. Он ми је усмено приопћио наредбу да сместа под пратњом отпутујем у Брус. ... Аћимовић ми је рекао да ћу по ријешењу Управе града Београда у Брусу бити интерниран на неодређено вријеме. Није ми показао никакву пи- смену одлуку нити је навео икоји разлог за ту наредбу о интерни- рању.” (С. Прибићевић, 138,139)

Хапшење Светозара Прибићевића и његова интернација у Брус изазвали су велико запрепаштење у јавности, јер нико није могао да очекује да ће баш он, који је несумњиво дао велики доп- ринос повезивању јужнословенских земаља под аустроугарском власти са Краљевином Србијом и који је био најватренији при- сталица одбране Видовданског устава, први пасти као жртва дик- татуре. Упркос томе што је Прибићевићево хапшење изазвало за- препаштење, нико ништа није предузео, па чак ни његови сарад- ници из странке. Љубо Бобан је инертност Прибићевићевих сарад- ника по том питању правдао тиме што су се у СДС-и тих месеци дешавала велика превирања па се у таквој ситуацији, њени чланови нису могли да договоре о томе шта да раде по питању

ослобађања њиховог председника. (Љ. Бобан, 64) О његовом ха- пшењу као и о даљим политичким намерама биле су информиса- не и неке стране дипломате. Тако је чехословачка амбасада посла- лала допис свом Министарству спољних послова у којем је стаја- ло да ће „Прибићевић да напусти Југославију и отићи ће у еми- грацију ...” закључивши да „Прибићевић нема новца.” (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 2002: 145) Мада његови стра- начки другови нису знали какву позицију да заузму у вези са ха- пшењем, то није значило да нико у странци није показивао бригу за Прибићевићево здравствено стање. Већеслав Вилдер је у мају 1929. године писао Франтишеку Хлавачеку о тешком душевном стању у којем се нашао његов шеф странке, који је, у то време, ра- зочаран политиком краља, жалио над крахом своје дотадашње политике. (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 2002: 145) И Хлавачек је показао бригу за Прибићевића, као и Чехословачка амбасада која се ставила на његову страну, сматрајући да је на не- законит начин интерниран у Брус. (Ladislav Hladký, Tomáš Chro- bák, Jan Pelikán, 2002: 161) За време своје посете Београду од 3. до 6. јануара 1930. године, интересовао се за његово здравље. Том приликом, тадашњи председник владе, генерал Живковић, увера- вао га је да власт нема никаквих лоших намера према Прибићеви- ћу. (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 2002: 152) Нарав- но, Живковић није говорио истину, јер Прибићевићево и фи- зичко и душевно здравље било је тешко нарушено прво његовим хапшењем, потом интернацијом у Брус, те на крају, двогодишњим боравком у београдској болници из које, као ни из Бруса, није имао никакву шансу да се бави политиком. О свом боравку у селу Брус, Прибићевић је забележио да је сва његова „пошта, чак и обичне поштанске карте, била је заплена. Ја сам једноставно био одвојен од цијелога вањског свијета.” (С. Прибићевић, 139)

Тек месеца јула 1929. године, због болести, Прибићевић је пребачен из Бруса у београдску болницу, где је под полицијским надзором остао две године. За то време, он је пао у дубоку душе- вну кризу што је било сасвим разумљиво не само због политичке изолације у којој се нашао већ и због тога што није могао да дође у контакт са својом породицом. О тим тренуцима Прибићевић је писао пријатељу и политичком сараднику Хинку Кризману како „живци још држе ... али нико од вас не зна, нити може схватити,

шта то значи бити одсјечен од цијелог свијета годину и по дана ... онда је јасно, да је циљ тога мучење и лагано, постепено убијање. Уз то, понекад сам се осјећао тако осамљен и напуштен од свију, да је само велика душевна енергија могла да савлада очај, који је ме обузимао. Међутим, поклекнути нећу, од својих идеала одступити нећу, и прије бих се дао убити, него што бих изневјерио идеју слободе, којом сам се цио свој живот заносио.” (Љ. Бобан, 64) За време боравка у болници, Прибићевић је слао писма својим политичким саборцима, али већина писама је била заплена. Једно од писама послао је и у Чехословачку, свом некадашњем саборцу из Пештанског парламента, Милану Хоци. У њему га је обавештавао о томе да су му „детективи непрестано пред вратима од собе, а пошту ми конфискују ... већ десет месеци немам контакта с људима ...” Даље, у писму, он је наставио да се обара на режим, да се пита зашто нико до тада није протествовао против тога што је ухапшен и изолован. Оптужио је режим да је угушио демократију, парламент и сваку слободну реч која више „не постоји” у дневној штампи, као део критике.² И током лета 1930. године Прибићевић је наставио у писмима да критикује власт у Краљевини. У писму Томашу Масарику он је напао шестојануарску диктатуру тврдећи како се „очекивало да ће са диктатуром бити срушен Видовдански устав и да ће се остварити равноправност Хрвата са Србима ... једино што је остварено са завођењем диктатуре било је” гушење демократије у земљи, за коју је даље тврдио да је „за владавине бана Рауха и Цуваја у Хрватској владао режим у којем су слободе биле идеалне у односу на режим који је тренутно на власти у Југославији ... диктаторски режим је окренут против Хрватске и Сељачко демократске колације.”³

Хапшење Прибићевића био је очито добро промишљен чин, јер је са његовим склањањем из политичког живота, уклоњен човек велике енергије и политичког искуства, који је одлучио да управо ту енергију и то искуство искористи за акцију окупљања противника диктаторског режима, што наравно није одговарало ни краљу Александру ни Живковићевој влади. У својој књизи Прибићевић је забележио да је „основни узрок мојем хапшењу” акција коју је подузео у циљу постизања споразума са „представницима србијанске опорбе из Београда”. (С. Прибићевић, 147) У својим белешкама он је спомињао и своје дотадашње сараднике

које је оптуживао као достављаче информација влади, а међу њима је посебно апострофирао Јурја Деметровића. Озлојеђен због њихове очите издаје, Прибићевић их је нападао све до краја живота тврдећи да су они „одметници” који су „сасвим прионули уз режим диктатуре, и ступили у владу тек онда, кад сам ја, дакле њихов предсједник за читав један децениј ухапшен.” (АЈ, фонд Прибићевић, 83-1-5, 1931: 4)

Да је режим придавао велики значај Прибићевићу сведочи нам и покушај да га се придобије за толерантнији став према влади и за слабљење његових веза са ХСС-ом. У тај покушај био је укључен и Прибићевићев син Стојан. Наиме, преко њега је београдски адвокат Бора Окановић, а потом, после неуспеха, и сам генерал Петар Живковић, покушао да добије изјаву од Светозара у којој би овај признао лојалност краљу, спремност на политичке разговоре са владом о сарадњи, те пристао на прекид веза са Владком Мачеком. Међутим, пошто је Светозар Прибићевић одбио и Живковићеву понуду, Стојан је могао само да му пренесе: „Остат ћеш у затвору.” (С. Прибићевић, 141-151)

И заиста, Прибићевић је остао у београдској затворској болници све до јуна 1931. године када је издата наредба да поново мора бити интерниран у Брус. Чувши наредбу, Прибићевић је одлучио да почне штрајк глађу. Сваким даном, његово здравствено стање је бивало све теже. Његови пријатељи, Хинко Кризман, Сава Косановић, Владко Мачек, улагали су све напоре да га наговоре да престане са штрајком. У једном од писама упућених Прибићевићу, Мачек је писао: „Ми и Хрвати и Срби не требамо Твојих жртава, него Те требамо за будућност жива и здрава и тако одлучна, какав си сад. Покори се дакле сили, а како хрватски и српски народ код куће, тако и вањски свиет знат ће оцијенити и Твоје досадање жртве, као и Твоје попуштање пред овим приликама.”⁴ Прибићевићев брат Адам, писао је Франтишеку Хлавачеку не само у намери да се пожали на положај у којем се нашао његов брат већ и да пренесе братовљева и своја размишљања о политичкој ситуацији у земљи. Том приликом он је напоменуо, искривљујући демографске податке, у намери да појача положај Хрвата у земљи и да оснажи сопствене политичке позиције, како „у Југославији има пет и по милиона Срба ... четири милиона Хрвата и да се ствар против Хрвата не може решити силом ...” исправно зак-

ључивши да „ако Хрвати не буду задовољни, држава ће се распасти.”⁵

Политичка акција коју су браћа Прибићевић и њихови саборци повели у иностранству ускоро је уродила плодом. Његов случај је узбудио јавност, не само у земљи, већ и у Европи. Из иностранства су стизале интервенције за његово ослобађање. Из Прага се за Прибићевића заложио лично Франтишек Хлавачек. Коначно, 23. јуна Прибићевићу је саопштен акт управитеља града Београда Манојла Лазаревића на основу којег се одуштаје од његове интернације у Брус, да би, недуго после тога, влада донела одлуку о његовом ослобађању. Крајем јула 1931. године, Прибићевић је напустио Краљевину Југославију, у коју се никад више није вратио. Отишао је у Праг.

Током лета, које је провео у Прагу, у Краљевини Југославији припремале су се промене, које су навеле вође опозиције на све учесталије контакте и размене мишљења. Тако су странке српске опозиције поново поднеле Сељачко – демократској коалицији платформу за споразум о заједничком деловању у новој политичкој ситуацији. (Т. Стојков, 1962: 254 – 258) У ствари радило се о томе да су краљ и влада имали намеру да пронађу нове облике и методе за режим који је успостављен Манифестом од 6. јануара 1929. године. Краљ је имао намеру да отворени апсолутизам замени прикривеним апсолутизмом, што се његовом Прокламацијом од 3. септембра 1931. године и десило. У Прокламацији је наглашено како је краљ тај, а не влада или Скупштина, који даје Устав Краљевине Југославије. У Уставу је краљ истакнут као највиши орган државне власти којем је све подређено, а осим тога је и политички неодговоран јер „краљева личност је неприкосновена” пише у Уставу (чл. 35) „Краљу се не може ништа у одговорност ставити, нити краљ може бити тужен.”⁶ Овим уставом је задржано централистичко устројство државе, а из његових одредби видљив је и његов унитаристички став према националном питању.

Прибићевић је о овим променама у земљи био обавештен, али из сасвим разумљивих разлога, није могао да битније утиче на њих. У то време, лични контакти са осталим политичарима из Краљевине Југославије сведени су на минимум, али Прибићевић је ипак, преко писама, успевао да одржи везе са колегама у земљи.

Ипак, током лета, њему је пошло за руком да се сретне са Антом Трумбићем, који је због болести допутовао у Карлове Вари. Тамо су разговарали о томе како да се организује борба против краљевог режима. У том разговору обојица су означили краља као главног кривца за тешку политичку ситуацију у држави. Трумбић је том приликом инсистирао да се краљу пружи отпор у земљи, а да носиоци тог отпора треба да буду вође распуштених странака и бивши народни посланици. „Они су дужни иступити и показати својим примјером пут народу,” рекао је том приликом Трумбић. (Љ. Бобан, 1968-1969: 13,14) Трумбић је рекао Прибићевићу како сматра да је нужно да се донесе манифест који би заједнички потписале вође распуштених странака и сви бивши посланици тих странака. Тај корак упоређивао је са Ријечком резолуцијом која је произвела „велики лом и донијела важних посљедица.” (И. Петриновић, 236)

Прибићевић је пажљиво саслушао Трумбића, а једном Трумбићеве белешком био је посебно импресиониран. Она се односила на то да пре било које акције Прибићевић мора да се врати у земљу. Трумбић је сматрао да је Прибићевићев повратак нужан, али и лако изводљив, јер против њега није покренут никакав судски поступак. Прибићевић је прихватио Трумбићев предлог и недуго после је писао о томе свом политичком саборцу Владку Мачеку. Међутим, Мачек га је спречио да се врати у земљу, јер је сматрао да никакав отпор режиму није неопходан, већ да треба чекати, јер ће се, по његовом мишљењу, диктаторски режим сам истрошити.

Тих дана Прибићевић је бележио и своје мисли о статусу који би Хрвати требали да имају у преуређеној држави. Он је сматрао да „Хрвати се не могу задовољити празним речима ... него траже таково државно уређење, које ће им осигурати тековине историјског развоја, индивидуалитет и равноправност у држави. Једаред за свагда треба уочити чињеницу, да Срби из Србије, све кад би сви остали Срби били солидарни с њима у политици, не могу силом владати над Хрватима, нити имају икаква права на то.” (С. Прибићевић, 1931: 15) Дакле, Прибићевић је прећутно прихватио федерализам, јер је хрватски народ, у то време у великој већини био за ХСС-у, самим тиме и за федералистичко преуређење државе. Размишљајући на овај начин, Прибићевић је ра-

дикализовао своје ставове према радикалима и демократама и довео у питање, са своје стране, сваку даљу сарадњу са овим двома странкама. Он је нападао радикалске и демократске прваке тврдећи како се баш он „од почетка своје политичке каријере, а не тек од 6. јануара 1929. борио за југословенску идеју. Агенти и поузданици Милана Скршића, Николе Узуновића, Боже Максимовића и сличних „великих Југословена” годинама су ме клеветали да издајем српство да сам изневерио успомену Светог Саве да сам се одрекао православља тиме што се борим за „југословенство”, а сада је „овим великим Југословенским борцима” Југовина главни и једини идеал.” (АЈ, фонд Прибићевић, 83-1-5, 1931: 5) Напади који су се, у југословенској штампи, повремено јављали на рачун Прибићевића, такођер су привлачили његову пажњу. О њима је писао: „Мени се приговарало у последње време с противничких страна, да сам недоследан, јер сам тобоже са линије најстрожег централизма скренуо у сасвим противан смер. Међутим, ја никад нисам био централиста. Борио сам се за унитаристички систем државног уређења, јер сам веровао, да ћемо тим путем најлакше и најбрже формирати народно и државно јединство.” (С. Прибићевић, 14) У то време, код Прибићевића се може приметити извештан заокрет по питању нужности решавања државноправног питања. Треба имати на уму да је управо ово питање он постављао на прво место када је проглашена шестојануарска диктатура. Међутим, од времена боравка у Прагу, Прибићевић је почео да ставља у први план питање „идеја слободе. Кад будемо слободни, онда ћемо се као слободни људи о свему договорити.” (Љ. Бобан, 1973: 95,96) Овим је Прибићевић доказао да је боравак у интернацији и атак на његову личну слободу оставио печат на политичка гледишта и да је, управо то одсуство из земље, допринело да дође до даље радикализације. Тако је овај политичар од увереног централисте стигао до позиција федералисте, чиме је, у ствари, извео велики политички заокрет у вези са питањем унутрашњег државног уређења. О својој федералистичкој идеји он је говорио Милади Пауловој, која је то потврдила у свом писму где је напоменула да је „Прибићевић за стварање велике Југославије, заједно са Бугарском. По њему би требало да се приђе стварању Велике Југославије - федерације ... тако да Балкан буде словенски!” (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 2003: 221,222)

Иначе, Прибићевићево гледање на политичко стање у земљи и његово стављање државноправног питања у други план Мачек није прихватао. Он је остао и даље при томе да је државноправно питање приоритетно. Из писама која је Мачек слао Прибићевићу види се да је он мислио како сама идеја о демократији није у стању да зада ударац режиму. Проблем се, по Мачеку, није могао само да ограничи на постулате демократије. Он је и даље сматрао исправним редослед који је у вођењу политике поставио по успостављању диктатуре: најпре споразум о преуређењу државе, а онда решење о питању политичких слобода. (Х. Матковић, 242) Дакле, Мачеку је најважније било да постигне договор о федералистичком преуређењу државе којим би, по њему, требало да реши хрватско питање. С друге стране, Прибићевић је мислио да је потребно да се реши питање преуређења целе државе, а хрватско питање, које је иначе сматрао важним, мислио је да треба оставити у другом плану. Између Прибићевића и Мачека постојала су размимоилажења и по питању тактике. Док је Мачек остајао упорно при томе да за обарање апсолутистичког режима није потребна нека посебна активна политика, Прибићевић је сматрао да је велика и одлучна борба нужна да би се диктаторски систем оборио. Ова разлика у тактици довела је Прибићевића до тога да је чак помишљао да обустави даљу сарадњу са ХСС-ом. Међутим, до тога ипак није дошло.

Пресудан утицај на даљи ток сарадње СДС-е и ХСС-е имао је састанак Извршног одбора Самосталне демократске странке и повереника са терена у Загребу 30. јуна 1932. године, на којем је прихваћено гледиште да диктатуру не може да замени централизам по узору на Видовдански устав, већ да државно уређење треба да се темељи на федералистичкој основи. Овај став је потврдио Прибићевићево одступање од унитаристичке и централистичке концепције које је почео да испољава још на почетку одласка у емиграцију и које је сада сазрело у отворени федерализам.

Свакако, одлука Извршног одбора СДС-е допринела је да се односи у СДК-и нормализују, јер је Мачек пристао на наговор Већеслава Вилдера, да се одржи састанак Извршног одбора СДК-е. Вероватно да су у том тренутку на Мачекову одлуку пресудну улогу одиграла два фактора: „Прво, зато што је последице избора и сазива Скупштине 1931. дошло до активнијег политичког живота

у земљи у цјелини ... Друго ... у оваквим увјетима, пасивна политика могла је довести до слабљења СДК и поновне оријентације самосталаца на унитаризам и сурадњу с режимом.” (Љ. Бобан, 1962: 327)

Састанак је трајао од 5. до 7. новембра 1932. године у стану Већеслава Вилдера. Од представника СДС-е на састанку су били: Већеслав Вилдер, Сава Косановић, Хинко Кризман, Душан Бошковић и Душан Кеџмановић. Састанку су као представници ХСС-е присуствовали: Владко Мачек, Јосип Предавец, Иван Пернар, Јурај Шутеј, Бариша Смољан и др. Анте Трумбић, који је крајем 1928. године пришао ХСС-и. Треба напоменути да је састанку присуствовао и др. Миле Будак, као представник Хрватске странке права, а који је дошао на позив Владка Мачека, којем је тиме хтео да покаже да је хрватска опозиција јединствена. На крају састанка, као плод дуготрајних расправа, потписана је резолуција позната под називом Загребачке пунктације.⁷

Мада Прибићевић није био присутан на поменутом састанку треба имати на уму да су донесене одлуке биле у складу са његовим политичким убеђењем. У првој тачки, где се истицало да је народни суверенитет једини извор сваког политичког ауторитета и јавне власти, изречена је осуда диктаторског режима и краљева апсолутизма, што је Прибићевићу свакако било важно. У трећој тачки говорило се о србијанској хегемонији која делује деструктивно и која је узела највише маха од времена проглашења диктатуре, што је опет одговарало Прибићевићу, јер је он сматрао краља Александра највећим кривцем за стање у земљи. У тачки 4 тражило се враћање на 1918. годину и да се уклони хегемонија из свих наших крајева. И са том тачком се слагао Прибићевић, што је доказао још исте године када је у својој књизи написао: „Споразум са Србима изван Србије, Хрватима и Словенцима не може се постићи док се поштено не призна да ова превласт постоји и док се не покаже добра воља да се она уклони ... Повратак на 1918. не значи распад државе. То значи да поновно треба одлучити о свим питањима Државе Срба, Хрвата и Словенаца; да политички развој од 1918. до данас треба једноставно бити збрисан. Треба изнова одлучити и о облику државе и о унутарњем устројству државе. Образац је status quo ante 1. просинца 1918. Кад бисмо се зауставили на темељу од 1. просинца 1918, то би зна-

чило прихватити монархију и унитаризам који су 1. просинца проглашени. А ми то не можемо.” (С. Прибићевић, 126) У то време, Прибићевић је по први пут писао да се криза у Југославији може решити само на бази федерализма, додајући да федерализам „мора бити широк, а не узак и ограничен као немачки.” (Љ. Бобан, 120) Овим речима он се обраћао Сетон–Вотсону, свом пријатељу још из времена пре Првог светског рата, који је као британски новинар писао о велеиздајничком и Фридриховом процесу, ставивши се, недвосмислено, на страну оптужених припадника Хрватско-српске коалиције. (Hugh and Christopher Seton-Watson, 1981: 69,77) Оваквом изјавом Сетон-Вотсону Прибићевић је намеравао да интернационализује политичку борбу коју је повела СДК-а у Југославији и да јој да, у складу са својим уверењима, оштар карактер.

Осим преписке са овим познатим енглеским дипломатом која је имала за циљ да упозна свет са борбом коју СДК-а води у земљи, Прибићевић је одлучио да крене у Париз у јесен 1932. године и да тамо настави борбу против диктатуре, јер је сматрао да ће у Паризу његови говори и сусрети дати далеко више плода него што су дали у Чешкој. Већ почетком децембра 1932. године, Прибићевић је говорио о приликама у Југославији пред Одбором за спољне послове француског парламента. Том приликом он се жестоко оборио на краља и његов режим, тврдећи да је „диктатура узела чисто антихрватски правац. Све што носи хрватско обиљежје стављено је изван закона. У ствари цио је хрватски народ стављен изван закона. Мржња на хрватство иде тако далеко, да је у једном хрватском календару заплијењена и слика пок. Радића и слика његовог гроба. Речено је да је диктатура уведена зато да би се остварила југославенска идеја. Али то је само маска, под којом се крије изразито великосрбијанска политика. Треба имати са српске стране моралне храбрости, да се јавно констатује и жигосе ова чињеница.”⁸ Прибићевић је даље у свом говору оптуживао краља да је крив јер је „на политичком пољу ропство. На националном пољу: Срби и Хрвати у својој историји нису никад били тако далеко једни од других као што су данас.” (Предавање Светозара Прибићевића, 1932: 299) Због тога је, Прибићевић тражио од Француске да помогне „југославенску демократију” која једина зна пут из кризе у Југославији, а то је „најприје републиканска

државна форма и затим унутрашња државна организација на бази федерације.” (Предавање Светозара Прибићевића, 1932: 300) Дакле, Прибићевић је по први пут јавно и сасвим јасно изјавио да је за рушење династије и успостављање републике на федеративној основи. У то време, он је завршио и своју књигу „Диктатура краља Александра” која највећим делом представљала његов обрачун са краљем, али и политички активан текст који је имао за циљ да се ухвати у коштац са диктатуром и да уклони њу и њеног носиоца, те да успостави нове односе у југословенској држави. У овој књизи он је писао о томе на којој основи би требало успоставити федеративно уређење будуће државе. Тако је закључио: „Треба добро схватити да се намеће коријенита промјена унутрашњег устројства државе. Ми морамо прихватити федерализам ... Федерација би се могла извести по народним границама, тако да би биле само три федеративне јединице: једна за Србе, друга за Хрвате и трећа за Словенце. Али могла би се конституирати и федерација политичко-повијесних индивидуалитета који су настајали тијekom вијековног опстојања Јужних Славена. Први облик федерације може бити само начелно узет у обзир ... Остаје друга комбинација.” (С. Прибићевић, 118, 122) Прибићевић је био за широку федерацију и у њој је видео решење хрватског питања. Због тога, он је писао: „Хрвати не траже потпуно одвајање од Срба; хрватски се проблем може ријешити у оквиру федеративне Југославије, уз увјет да та федерација ипак буде широко схваћена и уз увјет да се различитим индивидуалитетима даде довољно зрака и простора.” (С. Прибићевић, 130)

О својој књизи, он је писао тројици пријатеља 1933. године, где је између осталог истакао да „моја књига руши темеље досадашње србијанске политике, и ту сте сви што но се каже као запета пушка, спремни да браните те темеље, не питајући куда таково држање води у посљедњој консеквенцији ... међутим ја ... никада нисам под Србијом мислио народ у Србији, него његове политичке факторе, нарочито званичне, који су углавном одговорни за вођење политике.” (АЈ, фонд Прибићевић, 83-1-184, 1,2) У писму, Прибићевић се осврнуо и на положај Хрвата, па је рекао да „србијански прваци на жалост још увек не познају психологију Хрвата. Тако један мисли да ће задобити Хрвате, ако на једном месту изјави стари израз „самосталан” јер Хрвати полажу на ту реч. Други

мисли да ће Хрвате имати уза се употребом неке друге речи или израза. То је као што на двору мисле, да ће се задобити Хрвати, ако се једном краљевом сину даде име Томислав. За Бога милога како може дуго да постоји таква основна заблуда. Та не ради се Хрватима о имену, речима ... него о томе, да њихов положај ... не буде ничија па ни српска концесија, као што ни Срби не би никад допустили да њихов положај буде нека хрватска концесија ... И ако се хоће заједница са Хрватима ... мора се напуштати стара идеологија и стара терминологија, која је наслеђена од предратне хомогене Србије.” (АЈ, фонд Прибићевић, 83-1-184, 5)

Међутим, његов немиран карактер није му дозволио да се задржи само на одржавању предавања, на преписци и писању књига, већ је у марту 1933. године тражио од др. Јураја Крњевића, главног тајника ХСС-е да се уједини политичка емиграција и да се у том циљу одржи састанак „свију група и нијанса емиграције ради заузимања заједничког става.” (Ј. Бобан, 205) Ипак, ускоро је напустио ту идеју, пошто је закључио да су међу емигрантима разлике „као између неба и земље.” Ту је пре свих мислио на др. Анту Павелића који је према Прибићевићевом писму Кошутићу хтео „потпуно самосталну хрватску државу; а према верзијама у јавности та би се држава имала да створи помоћу Италије.” (Ј. Бобан, 205) За разлику од њега Прибићевић је „за државну заједницу свију Јужних Славена, урачунавши овамо и Бугарску према програму, који сам развио у својој књизи. Та државна заједница треба да се ограничи на минимум заједничких послова, толико, колико је за заједницу неопходно потребно.” Из овога произлази да је Прибићевић одбијао сваку сарадњу са Павелићем, али и да је остао на југословенским позицијама, и то таквим да је југословенску формулу проширио на све Јужне Словене, чиме се у ствари, приближио ставовима свог покојног пријатеља Стјепана Радића.

У међувремену, у Југославији је ухапшен Владко Мачек због тога што је суделовао на састанку СДК-е, почетком новембра 1932. године и због тога што је објавио Пунктације те давао у вези са њима изјаве новинарима. Почетком априла 1933. године против Мачека је подигнута оптужница која га је теретила за суделовање у састављању и доношењу резолуције од 7. новембра 1932. године. Крајем априла, Мачек је осуђен на три године затвора.⁹

Прибићевић је био информисан о томе шта се дешавало са Мачеком и о томе нам сведоче његова писма упућена Кошутићу, у којима је крајем марта 1933. године писао како има намеру да заједно са Владимиром Радићем (сином Стјепана Радића) оснује Лигу за права човјека и да, чим је оснује, стави „на дневни ред питање Мачеково и тортуре у нашој земљи.”¹⁰ Прибићевић је био упознат и са покушајем краља да преко др. Лазе Марковића утиче на Предавеца да разговара са Мачеком и да га наговори да уђе у преговоре на основу којих би се извршила промена у унутаршњем уређењу земље на основу широких самоуправа. Међутим, Предавец је ту понуду одбио. После тога било је још неколико покушаја да се постигне договор са затвореним Мачеком, међутим, Мачек је све понуде одбио. О свим тим контактима Прибићевића су информисали његови пријатељи, посебно, Већеслав Вилдер. У писму Кошутићу, о тим догађајима, Прибићевић је писао: „На исти начин, као србијанске странке, и краљ жели и настоји, да за себе ријеши централно питање споразума с Хрватима. Поручивао је Мачеку преко Шубашића, да њих двојица сами треба да направе ауторитативни споразум. Мачек се није хтио упуштати ни у какве разговоре о том изјавивши, да неће да расправља ни о чему док је у затвору, а коначно је поменутом мештру у разговору рекао, да би ипак прије сваког споразума требао у првом реду спровести слободне изборе у ту сврху да се види, на чијој је страни народ. Но тај Мачеков предлог краљ је одбио тиме, да не да изборе све дотле, док нема споразума.” (Љ. Бобан, 130) У вези са поменутом политичком ситуацијом у земљи, Прибићевић је у децембру 1933. године послао меморандум Томашу Масарику који су заједно са њим написали Аугуст Кошутић и Јурај Крњевић. У њему су анализирали положај Хрвата у земљи. Том приликом су се недвосмислено супротставили краљу и режиму оптуживши их да је „данас у Југославији забрањено хрватском народу се звати хрватским именом, сви знаци политичке индивидуалности народа су забрањени ... Данас је хрватски народ постављен практично мимо закона...” с тим да су тврдили, додуше неистинито, да је режим краља Александра осудио више Хрвата него Аустро-Угарска за целог свог века. (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 257)

У то време, Прибићевић је што више настојао да утиче на политику СДС-е у земљи. Да би што боље појаснио своје ставове

он је пред Нову годину 1934. године написао „Писмо Србима”, које је послао у Југославију и које су његове присталице делиле као летак. У овом писму, Прибићевић је углавном поновио нека своја битна становишта која је у књизи „Диктатура краља Александра” већ написао. У ствари, ово писмо је било послато у земљу зато јер се у Југославији није могла да набави његова књига и оно је представљало својеврстан сажетак његових мисли изнесених у књизи.

У писму, он је још једном напао диктатуру „којој је дан облик апсолутне монархије, а то је најгори, напакваренији и најнедостојнији режим под небеским сводом.” (Х. Матковић, 256) Одговорност за диктатуру он је углавном бацао на Србију тврдећи да је „диктатура дошла из Београда. Диктатуру је прогласио бивши српски краљ. Та се диктатура углавном ослања на генерале, који су Срби из Србије, на високу бирократију, која већином птиче из Србије, и на београдску чаршију ... Ово су чињенице, које се не даду побити.” (Х. Матковић, 257) Затим, Прибићевић је подсећао да је некада српство значило исто што и идеја слободе, те се позивао на писање и деловање Светозара Марковића и Светозара Милетића. Због тога, он је позвао „Српство” да треба „листом да устане против тога недостојног режима”, а онда поручио: „У осталом, Срби треба да увиде и да схвате, да они немају никаквог ни моралног, ни политичког, ни националног, ни историјског права, да владају над Хрватима и да их силом држе у заједници са собом.” Он је апеловао на Србе да признају Хрватима право „да се сами слободно одреде према идеји државне заједнице” с њима и да одлуче о својој будућности. (Х. Матковић, 257)

Ово „Писмо Србима” изазвало је прогоне његових најближих сарадника у земљи. Чак су Већеслав Вилдер и Сава Косановић провели неко време у затвору. Због тога што је био затворен, а вероватно, и због тога што је „Писмо” изазвало доста проблема самосталцима по питању даље сарадње са српском опозицијом, Вилдер је прекинуо преписку са Прибићевићем. Због „Писма”, Прибићевић је био изложен и критици Хинка Кризмана, али, од својих ставова није ни за један педаљ одступио, већ напротив, бранио их је са још већом одлучношћу.

Међутим, атентат на краља Александра извршен у Марсеју 9. октобра 1934. године прекинуо је Прибићевићеву политичку активност у Француској. Наиме, он је без икаква објашњења ухапшен само два сата након атентата и одведен прво у полицијску станицу, а потом у затвор Санте, где је провео осамнаест дана. У међувремену уручен му је декрет о прогону из Француске, а из затвора је пуштен 26. октобра. Своје огорчење због свега што му се десило у Француској изнео је у писму Аугусту Кошутићу где је на крају текста написао: „То сам доживио у Француској, која хоће да важи као слободна и демократска земља ... Да није било овдје пријатеља, који су заслужили моје поштовање, ја бих им вратио и легију са највећим огорчењем, али су ме ови пријатељи молили, да не преносим моје огорчење, које је праведно, на целу Француску, па због тога нисам досад у тој ствари учинио ништа.” (Љ. Бобан, 146) Ипак, средином фебруара 1935. године Прибићевић је добио решење којим се поништава декрет о његовом прогону из Француске, а уједно му је предат и нови документ, којим му је одобрен стални боравак у Француској.

После атентата у Марсељу, а на основу опоруче краља Александра, написане на Бледу 5. јануара 1934. године успостављено је Намесништво, које је требало да управља земљом до пунолетства новог, у то време, једанаестогодишњег краља Петра ИИ. Намесништво је имало три члана, али је стварну власт имао први члан, кнез Павле Карађорђевић. Ипак, кнез Павле није имао ауторитет који је имао покојни Александар. Због тога је изгледало да ће режим у земљи бити либералнији, премда кнез Павле није имао намеру да спроведе реформу Устава, оправдавајући то чињеницом да док је краљ малолетан, он на то нема права. Чим је дошло до кризе владе Николе Узуновића, мандат за састав нове владе кнез је поверио Богољубу Јевтићу, министру спољних послова у претходној влади. У консултацијама за састав владе Јевтић се ослањао на Радикалну странку, а нудио је министарске портфеље Корошцу и Спахи како би их придобио за своју политику. Међутим, Јевтићу није успело, премда је силно желео, да у владу уђу и представници опозиционих странака.

Јевтићева влада је, да би допринела смиривању ситуације у Хрватској, предложила Намесништву да ослободи Мачека из затвора, што је Намесништво и учинило.

Чим је Мачек пуштен на слободу послао је кнезу Павлу телеграм у којем му је изјавио захвалност. Тај потез је изазвао различита реаговања у ХСС-и, а занимљиво је споменути да о том телеграму Трумбић није знао ништа. Такођер, Мачек није обавестио Трумбића ни о свом састанку са генералом Живковићем који је показивао намеру да се постигне споразум са Хрватима. Тако је постало јасно да Мачек ради на томе да смањи утицај Трумбића и да га остави по страни у својој намери да спроведе политику тактизирања и компромиса, против које се Трумбић борио свим силама.

У међувремену, председник Демократске странке Љуба Давидовић је предложио Мачеку да у случају расписивања скупштинских избора буде на челу свих опозиционих странака. Када је 5. маја 1935. године објављен указ о расписивању избора, Мачек је прихватио Давидовићев предлог да буде носилац листе уједињене опозиције. После завршених избора победила је владајућа Југословенска народна странка на челу са председником владе Богољубом Јевтићем која је добила 1, 738.390 гласова, док је листа опозиције В. Мачека добила 938.248 гласова. (Новости, 128, 8.5.1935: 1) Премда је Јевтићева листа победила на изборима, његова влада је пала. У резолуцији Удружене опозиције, објављеној 30. маја, а коју су потписале све групе које су учествовале на њеној изборној листи осим ЈМО, а потом у посебној резолуцији СДК-е од 2. јуна, најављено је да опозиција неће послати своје представнике у Скупштину. СДК-а је истакла и захтев да се Скупштина одмах распусти и да се распишу нови избори на основу новог изборног закона. Будући да су избори показали да је велики број бирача против Јевтићеве владе, принц Павле је одлучио да уклони Јевтића и да нову владу повери Милану Стојадиновићу. Његова влада је била комбинација три старе политичке странке: део Радикалне странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације – сада удружене у нову формацију Југословенску радикалну заједницу.

Прибићевић је пратио дешавања у земљи, али је за разлику од Мачека који је веровао да би могао нешто постићи у преговорима са владајућим круговима, он био другог мишљења, сматрајући да упркос расписаним изборима до стабилизације у земљи неће доћи, јер се са расписивањем избора неће решити хрватско

питање и зато јер ће на изборима 90% Хрвата гласати за Мачека. „А већ тај сам факат убија диктатуру, која је углавном била уведена због Хрвата.” (Љ. Бобан, 150) Иначе, Прибићевић је слично Трумбићу, у почетку био против тога да СДК-а изађе на изборе, али се ипак на крају приклонио изласку на изборе оценивши да су све оптужбе режима да је Мачек сепаратиста лажне и побијене чињеницом да се он налази на челу листе у којој суделују србијански политичари Љуба Давидовић и Јоца Јовановић. Када је Прибићевић сазнао да је опозиција одлучила да бојкотује рад Скупштине изразио је задовољство, али је зато, чим је чуо да је успостављена нова влада на челу са Стојадиновићем, почео, додуше и на наговор Кошутића, да размишља о повратку у земљу. Чињеница да је опозиција и даље остала уједињеном и да је, какав такав, договор склопљен између демократа и земљорадника с једне и СДК-е са друге стране, код Прибићевића су поново, после становитог замора и разочарења након хапшења, пробудили жељу за политичком борбом. Он је у писму вођству СДС-е, писао да се по питању државног уређења „треба изјаснити за федералистички програм ... Јасно је да у том питању морамо бити потпуно солидарни са Хрватском сељачком странком. Али јасно је и то да се не може ићи даље од федерализма. Ја мислим да би требале да буду федералне јединице: Србија, Хрватска, Војводина, Словенија, Босна и Херцеговина. Ова последња представљала је једну историјску и политичку индивидуалност преко хиљаду година, ... ако би се обостраним споразумом пронашло да треба ту покрајину поделити између Србије и Хрватске ми не можемо из тога правити велико питање и ако ја мислим да би то била велика погрешка.”¹¹ Пошто је Светозар Прибићевић био Србин из Хрватске, одлично је осећао питање „племенских мањина” које би „у појединим федералним јединицама ... морали имати гарантован свој положај који не може зависити од ћефа већине племенске.” (АЈ, фонд Прибићевић 83-1-199, 4) На крају текста, Прибићевић је понављао своју стару мисао о једном народу, истичући да „према објективним елементима, који чине појам народа Срби и Хрвати су један народ. Али фали им субјективна свест да су једно ... Ко хоће да је Југославен, тај мора одбацити сваку другу народност ... Да би се у том смислу могло даље радити, треба најпре остварити пуну јед-

накост и равноправност Српства и Хрватства.” (АЈ, фонд Прибићевић 83-1-199, 5)

Понесен том мишљу, Прибићевић је на пролеће 1936. године покушао своје пријатеље из иностранства да придобије да изврше интервенцију у Београду којом би му се омогућио повратак у земљу. Међутим, ни један покушај није успео, тако да су се Прибићевићеве наде да ће промене у политичком врху државе имати као последицу и промену става према њему у потпуности изјаловиле.

У лето 1936. године Светозар Прибићевић је напустио Париз и отпутовао у Праг. Био је тада већ тешко болестан. У почетку су лекари мислили да болује од туберкулозе. Међутим, ускоро се испоставило да је болује од рака плућа. Чим је допутовао у Праг, Прибићевић је наставио преписку са својим политичким истомишљеницима и пријатељима. И даље се залагао за заједничку акцију своје странке и ХСС-е, али од свих је скривао своју тешку болест. Међутим, када је Франтишек Хлавачек, познати чешки публицист, дознао од које болести болује Прибићевић, одмах је о томе известио његове пријатеље из земље. Тако су у Праг допутовали др. Хинко Кризман, др. Срђан Будисављевић и Већеслав Вилдер. У санаторијуму у Прагу, са болесничког кревета Прибићевић је 6. септембра издиктирао Хинку Кризману своју Политичку опоруку. У њој је нагласио да је заједничка југословенска држава настала не само због етничке сродности него и због начела живота и заједничког историјског деловања. У њој је Прибићевић истакао да је његово „увјерење увијек било да наша држава нема будућности, ако хрватски народ није у њој једнаки и равноправни конститутивни фактор као што је и српски ... Ја вам нарочито морам захвалити што сте разумјели и нову мисао наше политике која је једнако управљена у интересу државне заједнице а то је једнакост српства и хрватства у организацији наше државе, што сте схватили да та држава може постојати само са Хрватима као што су то у почетку и сви њени оснивачи мислили. Зато вам ја препоручујем вјерност савезу са ХСС у оквиру СДК који смо склопили Радић и ја 10. новембра 1927. и који је мој пријатељ Владимир Мачек вјерно наставио.”¹²

У посети код Светозара Прибићевића задржали су се до 7. септембра, а осам дана после њиховог одласка за Загреб, дакле, 15. септембра 1936. године Светозар Прибићевић је умро. Сахрањен је по православном обреду, а опело му је одржано у „капели Тирила и Методија, чехословачкој православној цркви у Прагу Два. Погреб је био свечан. Међу присутнима су били истакнути појединци и организације: Земљораднички покрет, др Милан Хоца, Франтишек Хлавачек са породицом, Техословачко - југословенска лига, Јадранска стража, Хрватско - народно заступство, др Владко Мачек, самосталци из Далмације, југословенски студенти у Прагу, представници Бановине, Лике и Кордуна, Југословенско коло, П. Стакић, др Пшемисл Шамал, сенатор Вацлав Клофач, КПЈ ...”¹³ На погребу је било око петстотина људи. Говорници су држали говоре који су били политички обојени, већ према томе којој су странци припадали. И тако док су Милан Костић и професор Божа Марковић говорили о Прибићевићевој невиности за време велеиздајничког процеса алудирајући на његово страдалништво од 1929. године; Кошутић, зет Стјепана Радића, говорио је о Прибићевићевом мучеништву и значајној улози коју је имао у борби хрватског народа за слободу. (Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán, 2004: 457) Након смрти, Прибићевића су како политичари тако и идеологије почели да тумаче на различите начине, већ према томе шта је коме одговарало да из његове политичке делатности узме и искористи за сопствене циљеве. Једно је очито. Прибићевић је целог живота био ватрени борац за своја уверења. Он се непрестано срчано борио за национална права Срба из Хрватске и за њихово изједначавање са Хрватима, сматрајући да ће их они најлакше стећи у заједничкој држави Срба и Хрвата у којој ће хрватски и српски национализам бити замењени југословенским. Оно што је променио у политичкој борби то је био државни концепт. И тако док се у првим годинама постојања заједничке државе залагао за централизам, касније га је напустио, и једнако жестоко почео да брани свој стари федералистички концепт којег се држао за време постојања Аустро - Угарске. Своје разочарење југословенском идејом чији је био главни носилац, можда је најбоље изразио у последњим тренуцима политичке борбе рекавши да „према објективним елементима, који чине појам народа, Срби и Хрвати су један народ. Али фали им субјекти-

вна свијест да су једно ... ко хоће да је Југославен тај мора одбацивати сваку другу народност.” (АЈ, фонд Прибићевић, 83-1-199, 5)

Његовој жељи да буде сахрањен у селу Главатичеву, код Костајнице у Хрватској, никада није удовољено. Посмртни остаци, првог председника СДС-е прво су сахрањени на Олшанском гробљу у Прагу да би тек 1968. године били пренесени у Београд и сахрањени на Новом гробљу.

Закључак

Када је проглашена шестојануарска диктатура Прибићевић се убрзо нашао под ударом режима, две године је провео у интернацији, а на лето 1931. године напустио је земљу и у њу се никад више није вратио. Овај период од диктатуре па до његове смрти 1936. године био је време у којем је радикализовао своја становишта. Тада је дошао до закључка да централизам и унитаризам, за које се борио од тренутка оснивања Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, нису постали гарант равноправности какву је он замишљао. У то време је одбацио чак и блажи облик унитаризма, а своје федералистичко схватање, којег се држао у Аустро-Угарској, претворио у програм који се заснивао на признавању националне индивидуалности, верујући да ће само на том темељу моћи да учврсти југословенску државу и да реши хрватско питање.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена грађа

Архив Југославије, легат М. Јовановић

Архив Југославије, фонд Прибићевић

Archiv Ústavu T.G. Masaryka Praha, fond Masarykův archiv

Објављена грађа

Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán (2002): „*Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu*”, Edice Českých Archivních Dokumentu z let 1929 - 1932, Slovanské Historické Studie, 28, Praha.

Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán (2003): „*Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu*”, 2. část - Edice Českých Archivních Dokumentu z let 1932 - 1936, Slovanské Historické Studie, 29, Praha.

Мемоари

Светозар Прибићевић (1990): *Диктатура краља Александра*, Загреб.

Периодика

Новости бр.128 / 8.5 1935.

Историјске монографије, чланци и брошуре

Љубо Бобан (1962): „*Загребачке пункције*”, Историја 20.века, св.IV, Београд.

Љ. Бобан (1968-1969): „*Прилози за биографију Анте Трумбића у вријеме шестојануарског режима (1929 – 1935)*”, Хисторијски зборник XXI-XXII, Загреб.

Љ. Бобан (1973): „*Светозар Прибићевић у опозицији (1928-1936)*”, Загреб.

Хрвоје Матковић (1995): *Светозар Прибићевић - идеолог, страначки вођа, емигрант*, Загреб.

Иво Петриновић (1991): *Анте Трумбић, политичка схваћања и дјеловање*, Сплит.

Светозар Прибићевић (1931): „*Погледи на стање у Југославији и њену будућност*”.

Hugh and Christopher Seton-Watson (1981): „*Making of a New Europe*”, University of Washington Press, Seattle.

Тодор Стојков (1962): „*Грађанска опозиција и скупштински избори од 8. новембра 1931*”, Историја 20.века, Зборник радова IV, Београд.

Тодор Стојков (1969): *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929 - 1935*, Београд.

Summary: At the begginig of the 1929., when the Yugoslav king Aleksandar Karadjordjevic proclaimed dictatorship, Svetozar Pribicevic started his political struggle as oposition to the government same as to the king. King's answer on his political struggle was to arrest him. Pribicevic was arrested till the 1931. when he emigrated to Prague and Paris. By the time, he changed his political support to the centralism and unitarianism which he had done during the existance of parliamentary life in Kigdom SHS. As the time goes by, he became closer to the Croats stand point inside of their coalition, under the name Peasant - Democratic Coalition. It means that he did not only left unitarism and centralism but more, he supported political ideas of federalisation of the Kingdom of Yugoslavia.

Key words: Svetozar Pribicevic, Independent Democrat Party, Croat Peasant Party, Peasant - Democrat Coalition, Vladko Macek, unitarism, centralism, federalism, unitarianism, Serbo - Croat relations, Belgrade, Brus, Prague, Paris.

Endnotes:

¹ Архив Југославије (даље АЈ), легат Ј. М. Јовановића, писмо Првислава Грисигона, од 1.3 1933. године, послато одређеном броју личности после изласка Прибићевићеве књиге.

² Dopis Archiv Národního muzea Praha, fond František Hlaváček, karton číslo 48, signatura 1278, rukopis , 7 stran, iz L. Hladký, Tomáš Chrobák, J. Pelikán, Isto.

³ Archiv Ústavu T.G. Massaryka Praha, fond Massarykův archiv, odelil Zahraniči, karton 8 - Jugoslávie, rukopis, 10 stran, franeovzsky, kráceno.

⁴ АЈ, фонд Прибићевић, микрофилм, Т 1, снимак 27, писмо Владка Мачека Светозару Прибићевићу од 23. 6 1931. Такођер у књизи Х. Матковић: „Светозар Прибићевић, идеолог, страначки вођа, емигрант”, Загреб 1995, стр.236.

⁵ Dopis Archiv Národního muzea Praha, fond František Hlaváček, karton číslo 48, signatura 1299, rukopis, 9 stran, iz L. Hladký, Tomáš Chrobák, J. Pelikán, Isto, str.169.

⁶ Овај устав је познат по два имена: Септембарски устав, односно, Октроисани устав.

⁷ Текст резолуције се налази у целости у раду Љ. Бобана: ”Загребачке пункције”, стр. 329,330.

⁸ Предавање Светозара Прибићевића о шестојануарској диктатури одржано у Паризу 6. децембра 1932. Х. Матковић: „Светозар Прибићевић идеолог, страначки вођа, емигрант”, стр.297,298.

⁹ О суђењу Мачек је писао у својим Мемоарима; види хрватско издање, Загреб 1992, поглавље „Затвор”, стр.99-109.

¹⁰ Писмо је у целости објавио Љ. Бобан: п.д. стр.205-208.

¹¹ АЈ, фонд Прибићевић 83-1-199, писмо С. Прибићевића упућено вођству СДС августа 1935. године, „Скица за дискусију о преуређењу државе”, стр.2-4.

¹² Пун текст „Политичке опорукe” види код Љ. Бобана: п.д. стр.272-276.

¹³ Ladislav Hladký, Tomáš Chrobák, Jan Pelikán: „Emigrace Svetozara Pribiceviče v Československu”, 3. část - Edice Českých Archivních Dokumentů z července - října 1936, Slovanský Přehled, Review for Central and Southeastern European History, Praha, r.xc, 2004, č.3. str.457.